

До XXIII Міжнародного конгресу історичних наук

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.019>

УДК: 930(438:100)«20»

Ян Поморський

габілітований доктор, професор,
 професор кафедри методології історії та досліджень XX–XXI ст.,
 Університет М.Кюрі-Скłodовської в Любліні
 (Люблін, Республіка Польща), jan.pomorski@umcs.lublin.pl
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5667-0917>

ВЕЛИКА ЗМІНА: ІСТОРІЯ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ... ПОСЛАННЯ XX ЗАГАЛЬНОГО З'ЇЗДУ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДО ІСТОРИКІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ*

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити значення XX Загального з'їзду польських істориків у контексті дискусій про статус історії, які тривають у Центрально-Східній Європі у зв'язку з XXIII Міжнародним конгресом історичних наук, що відбудеться 23–29 серпня 2020 р. в Познані. **Методологія дослідження.** Застосовано історіографічний і наукознавчий аналізи для визначення стану й соціального статусу сучасних історичних досліджень у Польщі та країнах Центрально-Східної Європи в умовах глобальних і регіональних викликів. **Наукова новизна.** Узагальнено досвід сучасної польської історіографії, яка пропонує нові організаційні й методологічні підходи до розвитку історичних досліджень і функціонування історичного знання у цифровізованому суспільстві. **Висновки.** Показано, що наприкінці XX ст. університетські історики втратили свою монополію – перестали бути єдиними охоронцями колективної пам'яті, котрі вирішують, що з минулого буде врятоване від небуття. Змінився спосіб оповідання про минуле, розповідь про нього демократизується і приватизується, вона можлива різними способами та з різних перспектив. Академічна історіографія повинна відповісти на цей виклик, звернувши увагу на роль «великих змін» в історії, які вимагають від істориків більшої сміливості в рамках транснаціональних підходів, подолання конфліктів пам'яті. Необхідні спільні зусилля істориків, зокрема з країн Центрально-Східної Європи, із метою відповіді на питання, яка історія нам потрібна сьогодні та якою повинна бути їхня відповідальність за створювані історії. Висловлені пропозиції стануть предметом обговорення на XXIII Міжнародному конгресі історичних наук у Познані.

Ключові слова: XX Загальний з'їзд польських істориків, транснаціональна історія у Центрально-Східній Європі, травматична історія Європи XX ст., соціальна відповідальність істориків, XXIII Міжнародний конгрес історичних наук.

Геракліт навчав нас, що «немає нічого постійного, за винятком змін», але швидкість, з якою ці зміни у середовищі історичної науки відбуваються сьогодні, за життя одного покоління істориків, означає справжню революцію. Маємо на увазі великі зміни в області спільного використання джерел через

* Переклад із польської мови – Леонід Зашкільняк (Львів)

масове їх оцифрування та опублікування в Мережі, через зміни у формі присутності історії у суспільному житті, створення електронної історії (від блогів до інтернет-форумів, від історичних відеоігор до спеціалізованих порталів та електронних журналів, а також магістерських і докторських дисертацій, що реалізовані винятково в парадигмі «digital history»). Наслідком цього стала радикальна зміна в межах потреб і очікувань наших студентів щодо академічної історії. «To be “e-”, or not to be. That is the question», – ось реальне питання й вибір, з яким сьогодні стикається кожен історик, незалежно від того, живе він у Польщі, Україні або Німеччині, чи навіть ширше: в Європі, Америці, Азії¹.

Наприкінці ХХ ст. університетські історики втратили свою монополію – вони перестали бути єдиними охоронцями колективної пам'яті, котрі вирішують, що з минулого буде врятоване від забуття. Сьогодні, в епоху інтернету й соціальних мереж кожен може залишити свій цифровий слід, будувати свою цифровізовану історію. У ХХІ ст. історія присутня у суспільному житті в різний спосіб: науково-популярні книжки, комікси та історичні додатки до часописів; спеціалізовані історичні програми на телеканалах, тисячі історичних, парадоксальних і документальних фільмів; сотні історичних порталів; історичні ігри – від настільних до відеоігор, у тому числі з використанням технології віртуальної історичної реальності («Virtual Historical Reality»); рух реконструкторів та організовані ними історичні вистави, що збирають тисячі людей. Це видимі ознаки нашого часу. У Польщі, наприклад, 850 тис. молодих поляків регулярно грають в історичні ігри: від настільних до відео, а понад 250 тис. беруть активну участь у різних реконструкційних групах. Середня кількість щоденних відвідувань польських історичних порталів перевищує 100 тис.! Я говорив про цей новий напрям у доповіді на відкритті ХХ Загального з'їзду польських істориків під назвою «Сила історії».

На очах мого покоління змінився спосіб оповідання про минуле, розповідь про нього демократизується і приватизується, вона можлива різними способами та з різних перспектив. Академічна історіографія повинна відповісти на цей виклик, і не можна не помітити, що сьогодні в неї великі проблеми, і не тільки в Польщі. Про це говоритимуть історики з декількох десятків країн на ХХІІ Міжнародному конгресі історичних наук, який відбудеться 23–29 серпня 2020 р. в Познані й, безсумнівно, стане одним із найважливіших викликів, з яким нам доведеться зустрітись².

Хтось може запитати, чому тема ХХ Загального з'їзду польських істориків звучала як «Велика зміна»? Нами керувало прагнення підкреслити той факт, що ми зустрілися в Любліні 18–20 вересня 2019 р. у групі з 900 істориків, які представляли в основному польську історичну спільноту, а також запрошених на наші зустрічі фахівців із Литви, Білорусі, України, Чехії, Словаччини, Німеччини, Франції й Великобританії, щоб обговорити основні історичні зміни в контексті чотирьох річниць, котрі припадали на 2019-й рік:

¹ Див.: *Guldi J., Armitage D. The History Manifesto.* – Cambridge, 2014.

² Веб-сайт конгресу вже працює, див.: [Електронний ресурс]: <https://ichs2020poznan.pl/en/>

– 450 років від підписання в нашому місті польсько-литовської унії, яка означала *Велику зміну* – не тільки зміну устрою – у нашій частині Європи.

– 150 років від *Великої зміни*, що полягала в наданні виборчих прав жінкам (Вайомінг, США; у Польщі з 1918 р.). Це добрий привід запитати про роль жінок в історії, про Велику зміну, викликану появою жінок у публічній сфері в нашій історії (тим більше, що жоден із попередніх з'їздів до цього часу не займався цим питанням серйозно).

– 80-та річниця вибуху Другої світової війни, яка провокує питання про її генезу, про роль обох тоталітарних режимів, про особисту відповідальність Гітлера і Сталіна за її початок, про пасивність Заходу та його поступки щодо зростаючої агресії проти слабших країн у Центрально-Східній Європі.

– 30-річчя польської трансформації, яка поклала початок «Осені народів» – *Великій зміні* в європейській історії, що полягає в мирній деконструкції Ялтинської системи.

Крім того, була також 50-та річниця X Загального з'їзду польських істориків, який теж відбувся в Любліні (1969 р), що стало приводом для того, аби поставити запитання: як сталася *Велика зміна* за ці півстоліття у світовій, європейській і польській історіографіях?

Не дивно, що саме роздуми про *Велику зміну* в окреслених вище проблемних областях, а також інших проблемах, що мають істотне значення для конкретних галузей і субдисциплін історичної науки, стали лейтмотивом дискусій та обговорень з'їзду як на пленарних засіданнях, так і у секціях. Нас супроводжувало переконання, як метафорично висловився один історик, що «ми пізнаємо минуле тільки після переходу на іншу сторону дзеркала. На тому боці, з якого ми почали подорож у минулі роки, зараз нічого немає, тому що все, що залишається, існує “перед дзеркалом” в одному або декількох відображеннях, творцями яких є також самі історики»³.

Ми повною мірою висловили наші власні наміри як члени організаційного комітету XX Загального з'їзду польських істориків у Любліні, який я мав честь очолювати, у прийнятому зверненні форуму:

«Ювілейний XX Загальний з'їзд польських істориків скликаємо в Любліні у зв'язку з 450-річчям польсько-литовської унії, котра для народів нашої частини Європи означала тривалий історичний шлях, що веде, як сказав Іван Павло II, “від Люблінської унії до Європейського Союзу”, і 30-річчя великої трансформації 1989 р., названої “Осінню народів”, яка для кінця XX ст. була не менш значущою, ніж “Весна народів” для XIX ст. [...]»

Як досліджувати ці та інші великі зміни в історії, як уловити їх історичне значення? Як пізнавально шукати істину про трансформаційні процеси і структури, пам'ятаючи слова Збігнева Герберта про те, що “Історія є в руках людини, яка випросталася, відновила свою честь і гідність і не дозволить себе принизити”. Ці питання визначають проблемну вісь

³ Serczyk W.A. Historia z drugiej strony lustra // Historyk i Historia: Studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Francicia / Red. A.Walaszek, K.Zamorski. – Kraków, 2005. – S.33.

симпозіумів та інтелектуальний клімат дискусій і обговорень на XX Загальному з'їзді польських істориків [...]

Ми зустрінемося в Любліні 18–20 вересня 2019 р., через 50 років після X Загального з'їзду польських істориків, який також проходив у Любліні, що дає підставу задуматися над змінами, котрі відбулись у польській історіографії за минулий час, і над викликами, що стоять перед нами сьогодні. Чесний баланс здобутків і невдач минулої півстолітньої академічної історіографії в Польщі та її теперішнього місця в європейській і світовій науці ще попереду, і настав час, нарешті, із цим завданням упоратись.

Дехто твердить, що наша історіографія переживає кризу, у той час, коли поляки живуть історією, вона пронизує наше повсякденне життя, постійно присутня в публічному просторі, а держава робить акцент на історичній політиці як на основі патріотичного виховання. Навіть якщо хтось не поділяє такої думки, пошук відповіді на питання, яка історія сьогодні потрібна полякам, є водночас обов'язком та імперативом для всього історичного середовища. Тим більше, коли вітчизняна історична політика конфронтує з історичною політикою наших сусідів і, у більш широкому сенсі, з європейською історичною політикою, тому що пошук джерел європейської ідентичності стає надзвичайно важливим у контексті зіткнення цивілізацій, свідками якого ми є».

Як можна зауважити, це було програмне нав'язування й до традицій попередніх загальних з'їздів, пов'язаних із відзначенням важливих річниць і пошуком відповідей на фундаментальні для історії та істориків питання сьогодення. Ми були переконані, що в історичній науці належить насамперед *сміливіше й амбітніше ставити запитання*. Можна сказати, що заклики «сміливіше» та «амбітніше» супроводжували оргкомітет від самого початку роботи XX з'їзду. Ми поставилися до них як до директиви, коли «розписували» концепцію організації роботи форуму в п'яти пленарних панелях і розмовляли з координаторами десяти секцій, у рамках яких відбувалася робота⁴.

Таким чином, я хотів би плавно перейти до представлення нового формату Люблінського з'їзду, прийняття якого виявилось ключем до його успіху. Формулу попередніх загальних з'їздів неможливо було зберегти. Ми її добре знаємо: кілька сотень доповідей, здебільшого на дотичні теми, цікаві тільки для їх авторів; постійний брак часу на сесіях, тому що доповідачі намагаються прочитати свій 20-сторінковий текст упродовж 20 хв.; вічна нестача часу для наукової дискусії, котра зрештою повинна бути найважливішою на будь-якій конференції. На XX Загальному з'їзді польських істориків нам удалося повністю покінчити з цією практикою. Ми ухвалили принцип, що як пленарні засідання, так і робота в окремих секціях (від античності до сучасної історії)

⁴ Про концепцію з'їзду та приготування до нього докл. див.: *Pomorski J. About the Need for Community Self-Reflection: The New Formula and the Program of the XX General Assembly of Polish Historians // Res Historica. – 2019. – №47. – P.11–28.*

матимуть характер дискусій навколо *великих тем*, суттєвих для певної епохи, визначених та узгоджених фаховим середовищем у рамках конкретних проблемних груп, які працювали впродовж кількох місяців до з'їзду. Уже саме визначення цих тем виявилось вражаючим успіхом, тому що всі погодилися, що вони заслуговують колективного осмислення. Ми також домовилися, що обговоренню у секціях передуватимуть *вступні доповіді*, замовлені оргкомітетом у результаті відкритого конкурсу щодо їх підготовки, і вони будуть виставлені на веб-сайті з'їзду за три місяці до його початку, аби всі могли добре підготуватися до обговорення. На самому форумі доповідачі отримали від організаторів усього 15 хв., щоб представити свої тези у вигляді мультимедійної презентації й дати реальну можливість провести серйозні, а не формальні дебати. Це дало добрий результат, і дискусії, на думку їх учасників, були дійсно жвавими, стимулюючими та, що найважливіше, на високому професійному рівні. Особисто вважаю це найважливішим і тривалим успіхом Люблінського з'їзду. Новий формат склав іспит, і кожен наступний з'їзд істориків зможе скористатися цим досвідом. Ми також передбачили місце й час у рамках *спеціальної постерної сесії* для докторантів та молодих дослідників, яким було надано можливість представити результати своїх досліджень широкій аудиторії, що також стало нововведенням у польському історичному середовищі.

Усіх, хто цікавиться програмою XX Загального з'їзду польських істориків та виголошеними доповідями, запрошую на наш веб-сайт (www.xxpzhp.umcs.lublin.pl), де доступно комплект текстів і докладні мультимедійні звіти з форуму.

З очевидних причин ми, як організаційний комітет, надали особливого значення п'яти тематичним панелям, відкритим для всіх учасників з'їзду. Вони мали й фактично стали імпульсом для саморефлексії. Дозволю собі донести ідею кожної з них до українських істориків у кількох реченнях.

На відкритті з'їзду ми запропонували першу панель «Спадщина Люблінської унії», модераторами якої виступили професори Губерт Лашкевич (Центр східних досліджень Варшавського університету) та Норман Дейвіс (Оксфордський університет). Ми хотіли покінчити з небезпечним полоноцентризмом у поглядах на унію й запровадити перспективу транснаціональної історії, представлену відомими учасниками дискусії: Юрате Кяупене (Литва), Робертом Фростом (Великобританія), Даніелем Бовуа (Франція), Генадзем Сагановичем (Білорусь). На жаль, через хворобу не приїхав оголошений у програмі проф. Ярослав Грицак з України, але як він, так і проф. Тімоті Снайдер (Сльський університет) надіслали свої тексти. Уже незабаром можна буде ознайомитися з цією надзвичайно цікавою дискусією, оскільки всі матеріали будуть опубліковані в «Пам'ятнику XX Загального з'їзду польських істориків у Любліні», який повинен вийти друком польською й англійською мовами в 2020 р. Ключем до цієї розмови стали поставлені всім учасникам панелі питання про феномен *Речі Посполитої Польсько-Литовсько-Руської*:

– що дозволило їй розвиватися, розширюватися та проіснувати аж до кінця XVIII ст. у дедалі більш небезпечному оточенні?

– чим вона вирізнялася на тлі європейських монархій?

– як інститути влади Речі Посполитої служили державі?
 – і як держава служила суспільству?
 – нарешті, *суспільству* – це кому?
 – і, насамкінець, як І Річ Посполита *сприйняла те*, що Тімоті Снайдер назвав процесом *конструювання новочасних націй у «молодшій Європі»*⁵.

Я глибоко переконаний, що це – фундаментальні питання для розуміння історії Центрально-Східної Європи, і наша панель, нічого остаточного не постановляючи, створила підстави для опрацювання нової дослідницької програми у цьому питанні.

Ми закінчили перший день з'їзду панеллю «Історія Польщі з перспективи жінок». Уперше в історії подібних форумів у такому масштабі було порушено проблему присутності жінок в історії Польщі та в польській історіографії, усвідомлюючи жіночий дуалізм: жінки як актори історичних подій та історики, що розповідають історію з жіночої перспективи. Як досліджувати історію жінок? Як писати історію жінок? Як поширювати історію жінок? Це три питання, які ми сформулювали на початку дебатів. Але під час них з'явилися й нові: чи стаття дослідника має значення в історичній оповіді? І який образ історії Польщі випливає зі студій, що здійснюються історикинями, та чи суттєво він відрізняється від «чоловічого» підходу? Приводом для постановки таких питань стала книга «Історія жінок у Польщі: Дискусія навколо майбутнього синтезу»⁶. Інтерес до панелі був величезним (у тому числі з боку ЗМІ), що свідчить про те, що й у нашій частині Європи інтерес до «Her-story» в опозиції до «His-story» може виявитися чимось більшим, ніж просто тимчасовою модою.

Третю панель ми назвали «Який шлях пізнання минулого? Польська історіографія між Х і ХХ з'їздами Польського історичного товариства». З одного боку, вона мала «розрахунково-діагностичний» характер щодо шляху, який пройшла польська історична наука впродовж п'ятдесяти років, котрі відокремлюють два люблінських з'їзди, а з іншого – стала спробою зіставлення польської історіографії і світової гуманітаристики. Авторами концепції панелі були історик історіографії проф. Рафал Стобецький із Лодзинського університету (частина I) і фахівець із методології й теорії історії з Університету А.Міцкевича в Познані проф. Ева Доманська, яка працює також у Стенфордському університеті (частина II). Автор головної доповіді до частини I «Досвід історіографії ПНР із перспективи перелому 1989 р.» проф. Кшиштоф Заморський з Ягеллонського університету у Кракові спробував відповісти на питання, в якому стані 1989-й рік застав польську історіографію, показуючи сильні та слабкі сторони історичних досліджень, що проводилися за часів «народної Польщі», і задаючись питанням, які теми тоді вважалися табу. Думаю, що його спостереження, хоча і стосуються Польщі, вдало відображають становище істориків у всіх країнах, де панував СРСР.

⁵ Snyder T. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999. – Yale University Press, 2003.

⁶ Dzieje kobiet w Polsce: Dyskusje wokół przyszłej syntezy / Pod red. K.A.Makowskiego. – Warszawa, 2014.

Автор другої доповіді «Нові тенденції польської історіографії після 1989 р.» проф. Томаш Вісліч з Інституту історії Польської академії наук зосередився на пізнавальних, теоретичних, методологічних та етичних викликах, з якими зіткнулися польські історики після 1989 р. Розмірковуючи над новими ідеями в польській історіографії, учасники дискусії намагалися знайти якусь польську специфіку/новаторство досліджень, що здійснюються в межах історичних наук, наприклад у рамках транснаціональної чи постколоніальної історії, економічної й соціальної історії, історичної антропології чи усної історії (щоб обмежитися лише цими найпопулярнішими субдисциплінами), які відрізняють їх на міжнародному тлі та могли би сприяти просуванню польської історіографії, її співучасті у творенні глобального знання про минуле. Тут чітко відчувалася атмосфера підготовки та підкреслення польської присутності й внеску у світову історіографію напередодні майбутнього Міжнародного конгресу історичних наук, який організовує Міжнародний комітет історичних наук (МКІН), що базується у Женеві.

Координаторами четвертої панелі «Історія в публічному просторі: Феномен історичних музеїв» були Роберт Костро (директор Музею історії Польщі), Даріуш Столя (колишній директор Музею історії польських євреїв «Полінь») та Рафал Внук (співавтор сценарію й один із найближчих співробітників Павла Махцевіча, звільненого державними органами творця та першого директора Музею Другої світової війни у Гданську), тобто історики, котрі поєднують уміння розмірковувати про сферу публічної історії з конкретним практичним досвідом у цій справі. Своєрідний бум на сучасні історичні музеї почався в Польщі з відкриття 31 липня 2004 р. інтерактивного Музею Варшавського повстання. У 2018 р. кількість його відвідувачів перевищила 1,6 млн осіб! Професорка Анна Зембінська-Вітек у вступній доповіді до дискусії показала всю складність сучасних музейних наративів, натомість професор Пьотр М. Маєвський поставив сміливе запитання, кому насправді належать історичні музеї в добу боротьби за пам'ять та спроби її привласнення? На його думку, найважливішою зацікавленою стороною є / має бути громадянське суспільство, а не держава. Треба враховувати той факт, що у ХХІ ст. історик здобув інструменти та можливості створювати гіпертекстові, інтерактивні музейні оповіді про минуле, сила впливу яких на свідомість реципієнтів зросла в кілька разів у порівнянні з класичними текстовими наративами, що підтверджується дослідженнями в галузі нейронауки та методології аудіовізуальної історії. Це чудовий шанс, але й велика загроза... Наполегливо рекомендую ознайомитися з цими доповідями, які своїм значенням виходять далеко за польський контекст.

Завершальною на з'їзді стала панель «Яка історія потрібна полякам сьогодні?», котра, звісна річ, могла б мати свої національні відповідники в кожній із країн нашого регіону, тому що литовці, латиші, естонці чи українці також задають собі подібні питання. Тут зіткнулися два бачення польської історії і дві парадигми мислення про соціальну відповідальність історика. Звичайно, ми всі знаємо, що історія часто пишеться з патріотичних міркувань. І немає в тому нічого прикрого (а навіть більше – «поганого»): історія

є надзвичайно важливим фактором формування ідентичності спільноти, а спільно осмислювана історія створює *соціальний капітал*, без якого ми як нація втрачаємо онтологічну історичну безпеку і здатність до колективної дії / змінювати світ⁷. Історіографія – якщо вона хоче бути наукою – має, однак, інтелектуально змагатися з пастками або обмеженнями, які ці патріотичні мотиви можуть вносити до історичного пізнання. Наприклад, треба пам'ятати, що з перспективи історичної науки, як стверджує видатний американський історик Тімоті Снайдер: «Нація не є ані предметом віри, ані насмішки, а предметом дослідження»⁸. Як тоді не потрапити в пастку націоналізму, наприклад, коли ви хочете написати історію ХХ ст. в парадигмі афірмативної історії? Чи можна думати, що найважливішим є благо своєї нації й дивитися на всесвітню історію з перспективи національної політики пам'яті? По суті, це питання про кордон між патріотизмом і націоналізмом. Тоді можна звернутися до уроків історії ХХ ст.⁹, можна, якщо хтось хоче, звернутися до книги Кароля Войтили «Пам'ять та ідентичність», де знаходимо таку думку папи Івана Павла II й послідовно дотримуємося її: «Для націоналізму характерно те, що він визнає тільки добро свого народу і тільки до нього прагне, не рахуючись із правами інших. Патріотизм натовмість, як любов до Батьківщини, надає всім іншим націям те саме право, що і власній, і тому є шляхом до впорядкованої суспільної любові»¹⁰.

Ось чому вміння історика щодо віртуального переміщення у часі та просторі варто оцінити й відповідно експонувати, тому що воно, як і раніше, залишається невід'ємною цінністю історіографії, а потреба створення транскультурних і транснаціональних наративів є найактуальнішою. Наприклад, Тімоті Снайдер прямо пише у «Кривавих землях», що найважливіший досвід ХХ ст. не можна описати/зрозуміти/пояснити, залишаючись у рамках історії однієї нації. «Масове вбивство відірвало єврейську історію від європейської, а східноєвропейську від західноєвропейської. Злочин не сформував націй, але все ще визначає її інтелектуальну сепарацію – через десятиліття після відходу в небуття ери націонал-соціалізму і сталінізму»¹¹.

Інтелектуальний поділ націй як тягар травматичного історичного досвіду кожного з них. Глибоко задумаємося. Який вихід із цього лабіринту? Особливо перед обличчям конкурентних політик пам'яті, що спираються на суперництво в тому, хто постраждав найбільше. Поль Рікер підказує:

«Важливою є освіта, що показує також аргументи, мотиви й пам'ять інших учасників конфлікту. А крім освіти необхідна публічна дискусія – колективний розгляд альтернативних сценаріїв історії, конфронтація пам'яті різних сторін

⁷ Докл. див.: Pomorski J. Polityzacja / mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowoczej? // Historia@Teoria. – 2017. – №4. – S.15–42.

⁸ Snyder T. The Reconstruction of Nations... – P.23.

⁹ Див.: Pomorski J. Timothy Snyder's lessons on history and from History: A Metahistorical Approach // Lessons on history and from History: In Honour to prof. Timothy Snyder – honoris causa doctor of Maria Curie-Skłodowska University. – Lublin, 2018. – P.9–93.

¹⁰ Jan Paweł II. Pamięć i tożsamość. – Kraków, 2005. – S.73.

¹¹ Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. – New York, 2012. – P.20.

конфлікту, меморіалізація трагічних подій. І траур важливий. Не тільки пасивний смуток, але й активна жалоба за тими, кого ми втратили, за тими, кого ми виключили, і за тим, що було безповоротно втрачене»¹².

Тому тягар історії має етичний вимір: для історика, а також для соціальної відповідальності історії як дисципліни. У цьому сенсі Гейден Вайт писав, що кожен із нас несе у собі якийсь «тягар історії»¹³. Він сприймає минуле як тягар, з яким доводиться мати справу (біблійне «нести тягарі один одного»). Добре, коли писання історика супроводжується усвідомленням відповідальності за соціальне сприйняття його творчості. Також тоді, коли він має справу з історією свого народу. Мені доводилося говорити зі Снайдером, що нація повинна розглядатися істориком як об'єкт дослідження. Це та ж парадигма мислення, яку знаходимо у висловлюваннях видатного польського історика єврейського походження Марцелія Гандельсмана на Загальному з'їзді польських істориків, що проходив у Варшаві 1930 р.:

«Бо одне тільки вимагає від нас, своїх учителів, польська нація: правди, навіть найгіркішої, найжорстокішої, але щирої правди, без оболонки і без кліше, “істинної” правди. Бо тільки знанням про сувору реальність, як вона існує, так і дійсно як вона існувала, громадянин великої, вільної нації може виховати себе як свідомого творця своєї долі, долі нації й держави».

Чи почуваємося сьогодні у Центрально-Східній Європі спадкоємцями цього мислення про себе як про громадян великих, вільних націй, котрі хочуть виховувати себе свідомими творцями історії? Що ми, історики, робимо, аби в наших суспільствах зростало усвідомлення того, що наша доля, доля Європи, – у наших руках?

Гандельсман уважав, що це обов'язок історика, обов'язок ученого, і сам пішов цим шляхом. Послідовно, до кінця, що для нього означав смерть у концтаборі. Нещодавно я знову звернувся до його есе про абсолютизм, написаному у час, коли він переховувався від гітлерівців. Після війни вдова професора передала машинопис цієї праці до Польської бібліотеки в Парижі, а редактор Єжи Гедройць опублікував її кількома роками по тому, у 1981 р., в «Історичних зошитах». Думаю, що Гандельсман не випадково писав про освідчений абсолютизм під час війни, і не випадково Гедройць витягнув цей текст із небуття під час першої «Солідарності» (1980–1981 рр.). Чому? Тому що він написаний із позицій нації як історичного творця, якому довелося змагатися з чужою Силою Історії. Це досвід не тільки польських, а й багатьох народів нашої частини Європи:

«Наш народ розірвали на частини зсередини та підсмажували ззовні. Здавалося, що немає сил зупинити цю жахливу хвилю руйнувань, яка безжалюбно валиться на нас, якщо не буде

¹² Ricoeur P. Większość była gapiami: Rozmowa Jacka Żakowskiego z Paulem Ricoeurem // Rewanż pamięci. – Warszawa, 2002. – S.56.

¹³ White H. The Burden of History // History & Theory. – 1966. – Vol.5. – №2. – P.111–134.

посилений опір нації у самій її основі, якщо, закривши очі на все інше, відтявшись від безпосереднього минулого, не візьметься він тільки й винятково за в'язання коріння його буття, зміцнення сили їх тривання, підтримку його зростання за умови одночасного розвитку його думки у відповідності до засад новочасної науки»¹⁴.

Можна повторити за Гандельсманом, що ніхто нас, істориків, не звільнить від цієї відповідальності за будівництво свідомості наших власних суспільств, що зміна існуючого світу на краще можлива! Отже як писати національні історії? Зізнаюся, особисто я поділяю у цьому питанні думку видатного польського експерта з сучасної історії професорки Кристини Керстен: «Переконана, що можна примирити раціональне ставлення до свого минулого з глибокою прихильністю до нього, найглибшу критику – з любов'ю до того, що своє й рідне»¹⁵.

Тим більше, що те, що сталося в минулому, також може бути для нас попередженням або пересторогою. Так, наприклад, трактує досвід ХХ ст. Тімоті Снайдер, і тому він вирішив оголосити працю «Про тиранію: Двадцять уроків із ХХ століття», вважаючи, що свобода й демократія сьогодні перебувають під загрозою та постійно вимагають нашої громадянської пильності і прихильності¹⁶. У своїй останній книзі «Дорога до несвободи: Росія, Європа, Америка» історик з Єльського університету також звертає увагу та те, що ми живемо за часів *постправди*, коли історична реальність, створена в публічному дискурсі політиками, виявляється для реципієнтів «правдивішою», аніж факти, на які посилаються історики!¹⁷

Ось чому я стверджую, що *сила історії відповідає енергії, яка виникає в результаті поділу атома*. На ХХ Загальному з'їзді польських істориків у Любліні я говорив, що історія, подібно до ядерної енергії, може мати руйнівне й мирне застосування. Невірно використана, історія може мати силу враження водневої бомби. Ми випробували це у ХХ ст., коли уми, історично поневолені десятиліттями, охопили Європу. Але та сама історія, розказана інакше, може стати рушійною силою позитивних соціальних змін, що ми теж бачили в тій самій Європі за нашого життя. Ця позитивна, потужна сила історії спрацювала, коли ми змогли спільний досвід і переживання історії перетворити на реальний соціальний капітал. У Польщі, у Литві та інших країнах нашого регіону.

Ось чому реальний виклик, з яким стикається сьогодні кожен історик у Центрально-Східній Європі, полягає в тому, як навчити своїх співвітчизників зрозуміти шлях, котрий ми пройшли разом як нації, щоб опинитися там, де ми знаходимося сьогодні. І те, що методологи історії називають *мисленням / історієтворчою діяльністю* – активне ставлення до реальності, яке випливає з переконання, підкріпленого історичним знанням, що зміни

¹⁴ *Handelsman M.* Absolutyzm oświecony // *Zeszyty Historyczne*. – 1981. – R.57. – S.70.

¹⁵ Див.: [Електронний ресурс]: http://kerstens.org/fundacja/Krystyna/badania/KK_Przygoda9.shtml

¹⁶ *Snyder T.* On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century. – New York, 2017.

¹⁷ *Snyder T.* The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. – London, 2018.

можливі взагалі (що ми неодноразово доводили в нашій практиці), що наша повсякденна діяльність створює історію й *ефективність реалізації проєктів, як індивідуальних, так і колективних, залежить від того, який соціальний капітал у локальному або, скажімо, національному міжлюдському просторі нам вдасться створити / побудувати та ангажуватися в ньому*. Показ того, що за кожним проєктом, за кожною великою подією в наших національних історіях стояв необхідний рівень соціального капіталу, який мав об'єднати поляків, литовців, українців, латишів, естонців, чехів, словаків та угорців (щоб залишитися тільки зі своїми найближчими сусідами), що дана подія взагалі могла відбутися, стати доконаним фактом, а у своєму «житті після життя» (тому що кожна подія, коли вона відбулася, набуває своє «друге життя» у соціальній пам'яті та історіографії) ще й предметом гордості, а часом сорому, – це найбільший інтелектуальний виклик для історика та найбільше задоволення, якщо йому вдасться це зробити – у книзі, лекції чи на уроці історії у школі.

Мені особисто дуже залежить на тому, щоб розповісти про наш спільний досвід історикам з інших частин Європи та інших континентів, які прийдуть до Польщі на Міжнародний конгрес історичних наук. У нас буде унікальна можливість зробити це, тому що той факт, що вони завітають до нашої частини Європи, є спільним успіхом істориків із Центрально-Східної Європи, які разом прагнули цього. До зустрічі, дорогі українські історики, у Познані вже 23 серпня 2020 р.!

REFERENCES

1. *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusje wokół przyszłej syntezy*. (2014). Ed. K.A.Makowski. Warszawa: Nauka i Innowacje. [in Polish].
2. Guldi, J., Armitage, D. (2014). *The History Manifesto*. Cambridge University Press.
3. Handelsman, M. (1981). Absolutyzm oświecony. *Zeszyty Historyczne*, 57, 3–72. [in Polish].
4. Jan Paweł II. (2005). *Pamięć i tożsamość*. Kraków: Znak. [in Polish].
5. Pomorski, J. (2017). Polityzacja / mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej? *Historia@Teoria*, 4, 15–42. [in Polish].
6. Pomorski, J. (2018). Timothy Snyder's lessons on history and from History: A Metahistorical Approach. *Lessons on History and from History: In Honour to prof. Timothy Snyder – honoris causa doctor of Maria Curie-Skłodowska University*. Lublin: UMCS Press, 9–93.
7. Pomorski, J. (2019). About the Need for Community Self-Reflection: The New Formula and the Program of the XX General Assembly of Polish Historians. *Res Historica: Czasopismo Instytutu Historii UMCS*, 47, 11–28.
8. Ricoeur, P. (2002). Większość była gapiami: Rozmowa Jacka Żakowskiego z Paulem Ricoeurem. *Rewanż pamięci*. Warszawa: SIC!. [in Polish].
9. Serczyk, W.A. (2005). Historia z drugiej strony lustra. *Historyk i Historia: Studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Francicia*. Ed. A.Walaszek, K.Zamorski. Kraków: Historia Jagiellonica, 21–35. [in Polish].
10. Snyder, T. (2003). *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999*. New Haven; London: Yale University Press.

11. Snyder, T. (2012). *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.
12. Snyder, T. (2017). *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York: Tim Duggan Books.
13. Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. London: The Bodley Head.
14. White, H. (1966). The Burden of History. *History & Theory, Vol.5, №2*, 111–134.

JAN POMORSKI

Habilitated Doctor, Professor,
Professor of the Department of Methodology of History
and Research of the 20–21 Centuries,
M.Curie-Skłodowska University of Lublin
(Lublin, Poland), jan.pomorski@umcs.lublin.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

THE GREAT CHANGE: HISTORY BEFORE CHALLENGES... MESSAGE OF 20th GENERAL ASSEMBLY OF POLISH HISTORIANS TO CENTRAL-EAST EUROPE'S HISTORIANS

Abstract. The research goal. To reveal the significance of the 20th General Assembly of Polish Historians in the context of discussions on the status of history held in Central-East Europe in connection with the forthcoming 23rd International Congress of Historical Sciences, to be held on August 23–29, 2020 in Poznań. **The research methodology.** Historiographic and scientific analyzes have been applied to determine the state and social status of contemporary historical research in Poland and the countries of Central-East Europe in the face of global and regional challenges. **Scientific novelty.** The experience of contemporary Polish historiography, which offers new organizational and methodological approaches to the development of historical research and the functioning of historical knowledge in a digitized society, is generalized. **Conclusions.** It is shown that at the end of the twentieth century, university historians lost their monopoly – ceasing to be the sole guardians of collective memory, who decide about what from the past will be saved from nothingness. The way the narrative of the past has changed and has become democratized and privatized: it is possible in different ways and from different points of view. Academic historiography must address this challenge by drawing attention to the role of “great changes” in history, which require historians of greater courage within transnational approaches to overcome memory conflicts. A joint efforts are needed by historians, in particular from the Central-East Europe countries, to answer the question of what history we need today and what should be their responsibility for created histories. The proposals will be the basis for discussion at the 23rd International Congress of Historical Sciences in Poznań.

Keywords: 20th General Assembly of Polish Historians, transnational history in Central-East Europe, traumatic history of 20 century Europe, social responsibility of historians, 23rd International Congress of Historical Sciences.